

Opinie

Omarm de tragische hoop

Voor de opvatting dat het milieu niet te redden is mogen we meer aandacht hebben. Tragiëk kan inspireren tot een betere wereld, vindt:

Marcel Zuiderland

Toen de Club van Rome in 1972 met het rapport 'Grenzen aan de Groei' kwam, beseften we dat het wel eens fout kon aflopen. Toch was er ook hoop dat het tij gekeerd kon worden als we maar met z'n allen duurzamer zouden gaan leven. Nu, bijna veertig jaar later, is er weinig reden meer tot hoop. Wanneer zal het fout gaan? Over 20 à 30 jaar al, of over 200 jaar 'pas'? Misschien duurt het nog wel langer, maar fout zal het een keer gaan.

Dat besef wordt niet op waarde geschat. Zo'n fataal vooruitzicht is namelijk ondragelijk, omdat we een slechte afloop niet willen aanvaarden. We klampen ons liever vast aan de hoop op een goede afloop. Maar daardoor wordt alles wat op het tegendeel wijst verdacht. Zou het niet dragelijker zijn om die goede hoop te laten varen? Maar hoop doet toch leven? Integendeel, het milieu lijkt juist beter af als we aanvaarden dat ze niet meer is te redden.

Inspirerende tragiëk

Volgens Duitse filosoof Friedrich Nietzsche is het juist wanhoop wat doet leven. Nu kende hij alleen maar de keuze tussen wanhoop of valse hoop. Nietzsche was dan ook pessimist. Hij geloofde dat alles in het universum per definitie tot zijn ondergang was bestemd, en dat de mens daar niet of nauwelijks invloed op had.

Nietzsche meende dat het aanvaarden en omarmen van die pessimistische waarheid te verkiezen was boven de valse hoop op een goede afloop: de pessimistische waarheid daagt een mens uiteindelijk meer uit om het leven in het moment te vangen en het daar in al zijn volheid en frisheid te ervaren. Het verlost hem van de behoudende drang naar veiligheid, comfort en status. Leven in het besef van je ondergang betekende voor hem waarachtiger leven

Nietzsche meende dat de oude Grieken nog wisten hoe dat moest. Zij hadden nog een 'tragische verhouding' tot het leven, zoals hij dat noemde. Dat uitte zich vooral via het theater, waar de klassieke tragedies werden opgevoerd. De daarin vertolkte pessimistische visie inspireerde niet tot apathische berusting, maar juist tot heroïsche moed.

Met de komst van de filosofie van Socrates verdween het tragisch besef steeds meer. Die introduceerde een blijmoedig rationalisme in de filosofie, dat uiteindelijk uitmondde in ons moderne optimistische vooruitgangsgeloof, en het onwankelbare vertrouwen dat we de regie over ons eigen leven kunnen voeren - bijvoorbeeld door te denken dat we het milieu kunnen redden. Kwelijke misvattingen volgens Nietzsche, omdat ze een mentaliteit kweken die gericht is op behoud, veiligheid en conformisme.

Gedragsverandering

Hoewel Nietzsche zijn best heeft gedaan, heeft het tragische besef ook na hem geen

wederopstanding mogen beleven. Sterker nog, alles wat naar het tragische riekt, wordt geassocieerd met de stank van defaitisme en nihilisme; zaken die haaks staan op het geloof dat we iets kunnen veranderen als we dat willen. Klimaatsceptici bijvoorbeeld wordt door de milieubeweging vaak niet in de eerste plaats verweten dat ze feitelijke onjuistheden verkondigen, maar vooral dat ze an sich al twijfel uiten.

Tragische bezinning kan bij de milieubeweging daarom waarschijnlijk niet op een warm welkom rekenen. En toch, als het waar is dat die bezinning tot werkelijke gedragsverandering leidt, dan zou het juist goed zijn als de milieubeweging de mogelijkheid van een slechte afloop in overweging nam. Het is al op, het milieu. Wellicht ontwaakt dit mensen wel uit hun consumentistische en materialistische roes, en zullen ze zich tot meer waarachtigheid in hun leven geïnspireerd voelen.

Zelfverwerkelijking

Natuurlijk is de milieubeweging de aangewezen groep om dit (nood-)lot uit te dragen. Maar tegelijkertijd zal de milieubeweging zichzelf de vraag moeten stellen wat hun motieven nog zijn om verder te gaan, als milieubehoud niet meer de inzet is. Dan komt ze uit op vitalistische motieven, in termen van zelfverwerkelijking of verheffing. Als tragische, eerlijke helden zullen haar aanhangers dan een boegbeeld zijn voor de velen die de moed zoeken om hun leven ook echt te veranderen. Wijnand Duyvendak roept dan niet meer dat het 'met zijn allen beter moet', maar dat we hoe dan ook falen, en daar juist eer in moeten stellen. Ivo de Boer zal dan erkennen dat hij er vooral zit om het pluche, als geboren leider. Daar zullen we hen om loven. Want in hun motieven zien we zelf de kracht om de straat op te gaan. We voeren actie niet voor het milieu, maar om onszelf te zijn. Het milieu is slechts een weg daartoe.

Ook zou zo een oude makke van de milieubeweging kunnen worden opgelost. Ze zou namelijk aan sympathie winnen doordat ze niet meer polariseert. Hoe dat werkt? Tragiek geeft een stem aan de intuïtie dat het leven niet is zoals het moet zijn, en bovenal, dat wij niet zijn zoals we moeten zijn. En dat we in dat opzicht zowel schuldig als onschuldig zijn aan onze eigen ondergang. Daarin kiest de tragiek geen partij en veroordeelt ze niet.

De retoriek van de milieubeweging is daarentegen altijd moreel geladen. Voor of tegen wordt altijd vertaald in goed of slecht. Wie geen vriend is van het milieu, is vijand. Dat drijft mensen in de touwen en dwingt ze partij te kiezen. Vanuit het tragisch besef echter wordt geen partij gekozen. Het maakt mensen eerder van hun onderlinge lotsverbondenheid bewust, dan dat het ze als morele tegenpolen tegen elkaar opzet. Zo kan een opgeheven vinger plaats maken voor de empathie dat we allemaal in hetzelfde schuitje zitten. Dat zou het geluid van de milieubeweging milder maken en eerder een uitstraling van verzoening en uitnodiging geven, dan van uitsluiting en conflict. De beweging zal dan meer sympathie wekken en een breder maatschappelijk draagvlak voor zichzelf kunnen scheppen.

De Club van Rome luidde in 1972 voor het eerst groot alarm. Hoewel voor de tragische geest iedere hoop op een goede afloop toen ook al ijdel was, was de hoop om het milieu te redden toen toch nog reëel genoeg daarvoor. De feiten van nu wijzen op het failliet van die hoop. Nu lijkt slechts tragische hoop haar enige redding. Misschien is dat wel de ironie van de tragiek. Door haar te aanvaarden wordt juist haar tegendeel gerealiseerd.

Marcel Zijderland, is publicist en filosoof. Hij publiceert geregeld voor NRC-Next, NRC Handelsblad en Trouw.